ISSN 2591-1201 LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1–2

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

DILEME

Dileme

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

Izdajatelj in založnik
Študijski center za narodno spravo

Naslov uredništva
Tivolska 42, 1000 Ljubljana

Glavni urednik
dr. Renato Podbersič (Slovenija)

Uredniški odbor
ddr. Igor Grdina (Slovenija), dr. Tamara Griesser Pečar (Avstrija), dr. Damjan Hančič (Slovenija), dr. Marica Karakaš Obradov (Hrvaška), dr. Tomaž Kladnik (Slovenija), dr. Jože Možina (Slovenija), Jelka Piškurić (Slovenija), dr. Igor Salmič (Italija)

Spletni naslov
www.scnr.si

Leto izida: 2017

Redakcija te številke je bila zaključena 15. 11. 2017

Lektoriranje in prevod povzetkov
Megamoment, d. o. o.

Oblikovanje in prelom
Inštitut Karantanija

Tisk
Nonparel, d. o. o.

Naklada
300 izvodov

Letna naročnina
25 €

Cena posamezne številke
15 €

ISSN 2591-1201

D i l e m e

Razprave o vprašanjih sodobne slovenske zgodovine

LETNIK 1 • 2017 • ŠTEVILKA 1–2

Vsebina

Andreja Valič Zver
Novi slovenski reviji na pot
7

Razprave

Igor Grdina
Revolucionarji, zavezniki in sopotniki
11

Damjan Hančič
Medvojno revolucionarno nasilje
– razlike in podobnosti
45

Renato Podbersič
Seznam žrtev revolucionarnega nasilja
na severu Primorske
63

Jože Dežman
Tabuji padajo – učimo se dialoga
LTI – lingua tertii imperii
in LIT – lingua imperii titi
89

Tamara Griesser Pečar
Značilnosti revolucionarnega sodstva
119

Mateja Čoh
Sodišče slovenske narodne časti: propaganda
139

Neža Strajnar
Vzroki za izseljevanje s Primorskega v Italijo po drugi svetovni vojni
159

Jelka Piškurić
Med preteklostjo in sedanjostjo
O SPOMINIH NA SOCIALIZEM
173

Mirjam Dujo Jurjevčič
»Zasedena stanovanja«
189

Predstavitev zgodovinskih virov

Tomaž Ivešić
Skriti dokumenti Ivana Puclja
213

R a z p r a v e

Prejeto: 4. 9. 2017
1.01 Izvirni znanstveni članek

Dr. Tamara Griesser Pečar[1]

Značilnosti revolucionarnega sodstva[2]

Izvleček

V totalitarnih državah je vse podrejeno določeni ideologiji in diktatorju oz. stranki. Velja enotnost oblasti. Zločin je del sistema. Kršitve človekovih pravic so na dnevnem redu. Obstaja močna politična policija. Zelo učinkovita metoda represije so politično motivirani (oz. montirani) sodni procesi, katerih namen sta izločitev dejanskih in domnevnih nasprotnikov ter ustrahovanje ljudi. Procesi se samo navidezno odvijajo po pravnih normah, dejansko pa njihov potek in izid diktira diktator ali stranka. Med drugo svetovno vojno je potekal Kočevski proces, ki je bil vzorec za povojne montirane procese v Sloveniji. Ni se odvijal po pravnih normah: v preiskavi in poteku so se kršile človekove pravice, upoštevale so se samo priče in dokazi, ki so obremenjevali obtožence, obtožnica je bila izročena prepozno, kar je onemogočalo pripravo na obrambo, zagovorniki so bili v konfliktu interesov, sodili so sodniki laiki. Sploh pa je bilo sodišče v Kočevju brez pravne podlage, ker je še obstajala Kraljevina Jugoslavija.

1 Dr. Tamara Griesser Pečar, zgodovinarka, Zuckerkandlgasse 38-44/2, A-1190 Wien, tamara.griesser@gmx.at.

2 Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

KLJUČNE BESEDE: *politično motivirani sodni procesi, Lenin, Edvard Kardelj, stalinistični procesi, Kočevski proces, VOS, 16. september 1941, politična policija, kršitve človekovih pravic, sodniki laiki*

Abstract

In totalitarian countries, everything is subordinated to a certain ideology and dictator or party. The powers of the state are unified. Crime is part of the system. Violations of human rights occur daily. Strong political police forces are present. An effective method of repression are politically motivated trials (or show trials); their purpose is to eliminate actual and alleged enemies and to intimidate people. The trials are only seemingly being carried out in accordance with legal norms. In reality, their course and outcome are dictated either by the dictator or the party. During the Second World War, the Kočevje trial took place. It served as an example for all post-war show trials in Slovenia. It was not carried out in accordance with legal norms: in the investigation and the actual trial, human rights were violated, only witnesses and evidence that incriminated the accused were considered, the indictment was issued too late which prevented the accused from preparing their defence, the defending counsels faced a conflict of interests, the judges were lay judges. Additionally, the court in Kočevje had no legal basis since the Kingdom of Yugoslavia still existed at the time.

KEY WORDS: *politically motivated trials, Lenin, Edvard Kardelj, Stalinist trials, Kočevje trial, Security Intelligence Service—VOS, 16 September 1941, political police, violations of human rights, lay judges*

V dvajsetem stoletju je Evropa doživela tri totalitarne režime, fašizem, nacionalsocializem in komunizem. Slovenija je izkusila kar vse tri, in ker je komunizem trajal najdlje, je pustil najmočnejši pečat. Posledice so močno občutne še danes.

V totalitarnih državah je vse podrejeno določeni ideologiji in diktatorju oz. stranki, ki to ideologijo zastopa in ki se skuša polastiti celotnega prebivalstva. Totalitarna oblast si skuša podrediti celotno javno in zasebno življenje, zato izključuje vse, kar se njenim aspiracijam zoperstavi. Ena najboljših poznavalk totalitarnih sistemov, Hannah Arendt, je zapisala: »*Končni cilj totalitarne ideologije ni preoblikovanje zunanjih pogojev človeške eksistence in tudi ne revolucionarno preoblikovanje družbenega reda, temveč transformacija človeške narave same, ki se, taka, kot pač je, neprestano zoperstavlja totalitarnemu procesu. /.../ Totalitarna oblast odreka ljudem ne samo njihovo sposobnost, da delujejo, temveč prav nasprotno, z neizogibno posledico, kot da bi bili vsi en sam individuum (človek), jih naredi sokrivce vseh ukrepov in storjenih zločinov, ki jih totalitarni režim povzroči.*«[3]

Totalitarne ideologije nasprotujejo svobodnemu mišljenju. Za Hendrika Hansena je ta »*ideološki odnos temelj zločinov, ker hoče uničiti miselnost – in s tem tisto, kar je specifično za človeštvo.*«[4] Lothar Fritze v študiji navaja, da je za komunizem – kot tudi nacionalsocializem – »*značilno izrazito sovraštvo do politične opozicije /.../ Politični nasprotnik ni razumljen kot nekdo, ki drugače misli, temveč kot sovražnik*«.[5] Pripravljenost

3 Hannah Arendt, *Elemente und Ursprünge totaler Herrschaft. Antisemitismus, Imperialismus, totale Herrschaft,* Piper, München, Zürich 1986, str. 975.

4 Hendrik Hansen, »Karl Marx – eine Ideologie?«, v: *Ideologie und Verbrechen. Kommunismus und nationalsozialismus im Vergleich,* ur. Frank-Lothar Kroll in Barbara Zehnpfennig, Wilhelm Fink, München 2014 (Hansen, *Karl Marx*), str. 64, 65.

5 Lothar Fritze, *Anatomie des totalitären Denkens. Kommunistische und*

uporabiti silo, piše Fritze, ni spodrsljaj, je »*izraz miselnosti, v kateri revolucionarna preobrazba stare družbe zahteva tak korak naprej /.../, da so človeške izgube brez nadaljnjega sprejemljive*«.[6] Z drugimi besedami, revolucionarju je vsako sredstvo, ki vodi k zastavljenemu cilju, tudi najnasilnejše, dobrodošlo. Kot piše Hansen, so »*zločini komunizma /.../ iz perspektive* [komunistične] *ideologije ukrepi v boju proti tistim, ki hočejo ustaviti razvoj socializma*«.[7]

Seveda se dogajajo zločini tako v demokratičnih kot tudi v totalitarnih sistemih, vendar je v totalitarnih državah zločin del sistema. Nasilje »*je politično zaželeno*«.[8] Ne samo da totalitarna oblast pričakuje nenehno mobilizacijo v množičnih organizacijah, ampak skuša to tudi doseči z vsemi razpoložljivimi sredstvi. Bistvena elementa totalitarnih sistemov sta ustrahovanje in uveljavitev nasilja – vse do psihičnega in fizičnega uničenja posameznika, če se ta ni pripravljen podrediti zahtevam vladajočih oz. če ni pripravljen z njimi sodelovati. Totalitarni sistemi diametralno nasprotujejo vladavini prava in univerzalnim človekovim pravicam.

Med glavnimi temelji in varovalkami demokratičnega sistema je delitev oblasti (zakonodajne, izvršne in sodne). V totalitarnih državah pa velja enotnost oblasti. Kot prikazuje Lothar Fritze v svoji *Anatomiji totalitarnega mišljenja*, so predstavniki oblasti tako nacističnega kot tudi komunističnega režima, ki sta

nationalsozialistische Weltanschauung im Vergleich, OLZOG, München 2012 (dalje Fritze, *Anatomie*), str. 359.

6 Fritze, *Anatomie*, str. 398.

7 Hansen, *Karl Marx*, str. 60.

8 Echard Jesse, Sebastian Liebold, »Die Nähe von Ideologie und Verbrechen im Totalitarismus als Probleme demokratischer Existenz und Theorie«, v: *Ideologie und Verbrechen. Kommunismus und nationalsozialismus im Vergleich,* ur. Frank-Lothar Kroll in Barbara Zehnpfennig, Wilhelm Fink, München 2014, str. 166.

si v marsičem podobna, ukinitev delitve oblasti predstavili kot napredek, ker so bili prepričani, da ta pomeni razkol družbe.[9] Z načelom enotnosti oblasti pa se dejansko odpravlja neodvisnost sodstva. S tem je konec pravne države. Oblast je namreč hotela, da se sodišča prilagodijo trenutni politični situaciji. S tem je padlo tudi načelo enakosti pred zakonom.

Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) je po sovjetskem vzoru uredila in organizirala državno oblast. Že Ustava Federativne ljudske Republike Jugoslavije (FLRJ) leta 1946 navaja za prvo povojno obdobje naslednja ustavna načela: ljudsko oblast, enotnost oblasti, demokratičen centralizem, državno lastnino in svoboščine, pravice in dolžnosti državljanov. Že vrstni red je spoveden, načelo svoboščin, pravic in dolžnosti državljanov pa je bila »*le mrtva črka na papirju*.«[10]

V totalitarnih državah, torej tudi v komunističnih, se temeljne državljanske in človekove pravice in svoboščine ne spoštujejo, ni svobodnih medijev in tudi umetnost ter znanost se ne razvijata svobodno. V nasprotju s pravnimi državami človeško življenje v totalitarnih državah ni vrednota, ki jo je treba spoštovati. Prav nasprotno. Že Lenin je pridigal, da je treba vzeti pravico v svoje roke, podpiral je pravno samovoljo oz. politično čistko oz. »*očiščenje ruske zemlje od vsega mrčesa, od bolh – lopovov, stenic – bogatih itn.*«. Lenin je zastopal stališče, da je treba kazni in metode boja proti nasprotnikom – lopovom, bogatim, meščanskim intelektualcem ali tistim, ki se izogibajo delu – prilagoditi trenutni potrebi. Kazni naj bi obsegale vse od čiščenja stranišč do ustrelitve na kraju samem.[11]

Totalitarne oblasti izbirajo različne metode odstranjevanja svojih ideoloških nasprotnikov. Poleg fizičnega odstranjevanja

9 Fritze, *Anatomie*, str. 295, 296.

10 Roman Ferjančič, Lovro Šturm, *Brezpravje. Slovensko pravo po letu 1945*, Nova revija, Ljubljana 1998, str. 12.

11 Fritze, *Anatomie*, str. 298.

oz. umorov – v Sloveniji so potekali množični umori v obdobju med majem 1945 in koncem januarja 1946 – so prisotne še druge oblike represije: sledenje in opazovanje, prisluškovanje, tajne hišne preiskave, izsiljevanje, prisila k tajnemu sodelovanju, zasliševanje, psihični in fizični pritiski, prepovedi, izgon iz prebivališča, zapostavljanje, onemogočanje določenih študijev in služb, dezinformiranje in plasiranje lažnih vesti, cenzura, zaplembe itn. Policija praktično obvladuje celotno družbo, za nevarne nasprotnike pa se ustanavljajo različna taborišča (koncentracijska in delovna). Obstajajo pa tudi tajni zapori in tajni uradni listi.

Politično motivirani procesi

Zelo učinkovita metoda represije so politično motivirani (oz. montirani) sodni procesi. To so procesi, katerih izid je določen že vnaprej. Proces samo navidezno kaže znake nekega postopka, ki se odvija po pravnih normah, dejansko pa vse diktira oblast. Večina političnih procesov je potekala javno. Gre torej za neke vrste gledališko predstavo za javnost. Angleži in Nemci so za take procese uvedli ustrezen izraz, in sicer Angleži »*show trials*«, Nemci pa »*Schauprozesse*«. Namen takih procesov je obsodba ter s tem diskreditacija in odstranitev političnih nasprotnikov, seveda pa tudi ustrahovanje. Propaganda je pri tem ključnega pomena. Mediji – časopisi, radio, televizija – spremljajo sojenje in manipulirajo z ljudmi v smeri, ki jo diktira oblast oz. diktator, ter hkrati širijo nezaupanje proti obtoženim. Tako postane npr. kritika oblasti naenkrat veleizdaja, obtožencem se očitajo špijonaža, priprave za državni prevrat, pojavljajo pa se tudi delikti, ki so čista izmišljotina. Klasični primeri takih procesov so bili stalinistični procesi v Moskvi med letoma 1936 in 1938, ko so sodili najvišjim funkcionarjem

sovjetskega režima (veliki teror), seveda pa so podobni procesi potekali v Sovjetski zvezi že vse od leta 1928, ko so uprizorili t. i. šahtijski proces proti nekomunističnim strokovnjakom.[12] Politično motivirani procesi so potekali v vseh komunističnih državah, tudi v Jugoslaviji. V Nemčiji pa so bili taki npr. procesi pred t. i. ljudskim sodiščem (*Volksgerichtshof*) pod zloglasnim sodnikom Rolandom Freislerjem, med drugim tudi proti tistim, ki so načrtovali atentat na Hitlerja 20. julija 1944. V Italiji je bil tak primer proces v Veroni januarja 1944, ko je Benito Mussolini dal postaviti pet znanih fašistov pred sodišče, med njimi tudi zeta Galeazza Ciana, ki je bil do 1943 celo italijanski zunanji minister.

Prvi politično motivirani proces, režijo katerega so vodili slovenski komunisti, je bil medvojni Kočevski proces, ki je potekal po Kočevskem zboru od 9. do 11. oktobra 1943 proti izbranim ujetnikom, ki so jih zajeli pri Grčaricah in na Turjaku. Bil je vzorec za dolgo vrsto političnih procesov, ki so sledili po vojni v Sloveniji in v katerih je t. i. ljudska oblast skušala onemogočiti celotno politično, intelektualno in cerkveno opozicijo. Največ montiranih procesov v Sloveniji se je odvijalo v obdobju od komunističnega prevzema oblasti po koncu vojne vse do začetka šestdesetih let, dejansko pa so politični procesi potekali vse do osamosvojitve. Zadnji večji proces je bil proces proti četverici leta 1988. Še v prvi polovici osemdesetih let je bilo v Sloveniji 440 političnih zapornikov.[13] V celotnem obdobju do padca komunizma leta 1990 je bilo, kot navaja

12 Tako so samo v letih 1937 in 1938 v Sovjetski zvezi obsodili kar 1.345.000 ljudi, od tega kar 681.692 na smrt. Nicolas Werth, »Ein Staat gegen sein Volk. Gewalt, Unterdrückung und Terror in der Sowjetunion«, v: *Das Schwarzbuch des Kommunismus,* ur. Stéphane Courtois et al., München 1998, str. 213.

13 Milko Mikola, *Rdeče nasilje,* Mohorjeva, Celje 2012 (Mikola, *Rdeče nasilje*), str. 327.

Milko Mikola v študiji *Rdeče nasilje*, več kot 16.000 političnih obsojencev.[14] Število tistih, ki so se znašli v zaporu iz političnih razlogov, pa je bilo bistveno večje. Definicijo, kdo so bili politični zaporniki v Sloveniji, navaja Zakon o popravi krivic, ki v 1. točki 2. člena določa, da so to »*vse osebe, ki so bile v času od 15. maja do 2. julija 1990 na ozemlju sedanje Republike Slovenije neopravičeno in v nasprotju z načeli in pravili pravne države, zaradi razrednih, političnih ali ideoloških razlogov obsojene v sodnem ali v upravnokazenskem postopku na kazen odvzema prostosti ...*«.[15] To je veljalo tudi za tiste, ki so bili obsojeni v drugih republikah nekdanje Jugoslavije.

V totalitarnih državah je politična policija izjemno močna. V Jugoslaviji je bila že med vojno ustanovljena Ozna, ki se je po vojni leta 1946 preimenovala v Upravo državne varnosti (po domače Udbo). Zanimivo je, da je pravnik Ljubo Bavcon, ki je služil režimu, v publikaciji *Dachauski procesi* zelo jasno opredelil Udbo in sodstvo. Ocenil je, da se »*zaradi takšnega politično možnega položaja politične policije /.../ vzpostavijo na glavo obrnjeni odnosi med organi kazenskega pravosodja. Ne glede na formalne pravne predpise ima odločilno moč in avtoriteto politična policija, javno tožilstvo postane izvrševalec njenih odločitev in formulator pravne norme, sodišču pa pripada naloga, da s svojim, pogosto tudi javnim ceremonialom, potrdi vnaprejšnje odločitve političnega vodstva in politične policije o ‚dejstvih', o ‚krivcih' in o ‚kaznih'./.../ Niso pomembni ne materialna resnica, ne stvarni dokazi, temveč ‚priznanja' obtožencev in prič. Za to, da bi obtoženci ‚priznali' /.../, postanejo dovoljena vsa sredstva. /.../ Po tem modelu so bili organizirani tudi vsi povojni politični*

14 Mikola, *Rdeče nasilje,* str. 323.

15 Uradni list RS, št. 47/2003, https://www.uradni-list.si/glasilo-uradni-list-rs/vsebina/2003-01-2280?sop=2003-01-2280, pridobljeno 12. 9. 2017; Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 325.

procesi pri nas, ne glede na to, ali je šlo za resnično krive /.../ ali pa za nedolžne obtožence ...«.[16]

Pravne norme KP v sodstvu med vojno

Komunisti so načrtovali prevzem oblasti vse od začetka druge svetovne vojne. Edvard Kardelj, glavni ideolog Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) in član Centralnega komiteja KPJ, je že oktobra 1940 v Zagrebu napovedal, »*da bodo šli komunisti v oborožen odpor proti okupatorju samo, če bodo imeli možnost za revolucijo*«. Dodal je še »*in če bo v interesu Sovjetske zveze*«,[17] kar seveda kaže, kako zelo so se zgledovali po Sovjetski zvezi. Takrat je bila ustanovljena tudi posebna vojaška komisija, kar pomeni, da je vodstvo KPJ že konkretno, tudi »*v vojaškem vidiku*«, načrtovalo revolucijo.[18]

Najprej je Vrhovni plenum Osvobodilne fronte (OF) pod vodstvom KP 16. septembra 1941 sprejel odloke, »*ki so neizbrisno vtisnili pečat nadaljnjemu zgodovinskemu dogajanju na Slovenskem*«, kot je ocenil pravnik Lovro Šturm.[19] Še posebej usoden je bil drugi člen sklepa Vrhovnega plenuma OF slovenskega naroda, da se konstituira v Slovenski narodnoosvobodilni odbor (SNOO). S tem členom so namreč komunisti

16 Ljubo Bavcon, »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov«, v: *Dachauski procesi*, ur. Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana 1990, str. 133, 134.

17 *Peta zemaljska konferenca KPJ, Izvori za istoriju SKJ*, Beograd 1980, str. 204; Janko Prunk, »O značaju komunističnega sistema«, v: »Zgodovinarji o komunizmu 2«, *Delo*, 11. 3. 1998.

18 Deželak Barić, *Komunistična partija Slovenije in revolucionarno gibanje*, str. 33, 34.

19 Lovro Šturm, »Pogledi na vsebinsko pravilno pravo«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, ur. Lovro Šturm, Karantanija in Nova revija, Ljubljana 2015, str. 99.

utemeljevali monopol in vrhovno oblast. Poleg sklepa o monopolizaciji je dolgoročne posledice povzročil še Odlok SNOO o zaščiti slovenskega naroda in njegovega gibanja za osvoboditev in združitev, ki je uvajal strog disciplinski in kazenski sistem. Ta odlok je bil temelj t. i. revolucionarnega sodstva, in to vse do Uredbe Vrhovnega štaba NOV in POJ[20] o vojaških sodiščih z dne 24. maja 1944, ki je začela veljati 30. avgusta 1944. Za komuniste je bila to formalna osnova za nasilje in umore drugače mislečih, ki se niso podvrgli sklepom OF oz. KPS.[21] Ustavni pravnik Lovro Šturm je v pravni analizi obeh odlokov zapisal: »*Oba akta, tako Sklep SNOO kot zaščitni odlok, sta bila v svojih bistvenih sestavinah že v njunem nastanku v očitnem nasprotju s splošnimi, od civiliziranih narodov priznanimi pravnimi načeli, ki jih je človeštvo strnilo v kodeks etičnih vrednot in pravil družbenega sožitja. Presoja njene dejanske uporabe v resničnem življenju tako oceno ne samo potrjuje, ampak jo še dodatno zaostri. Ključne določbe iz obeh aktov so bile v nasprotju z deklariranim ciljem uporabljene v skladu s skritim sprevrženim motivom normodajalca. Gre za tipičen primer zlorabe prava. Oba akta nista bila namenjena zagotavljanju svobode in vzpostavitvi svobodne demokratične družbe, ampak sta bila uporabljena kot sredstvo za ustrahovanje ljudi in za izvedbo komunistične revolucije in za vzpostavitev totalitarnega družbenega sistema pod monopolno oblastjo komunistične partije.*«[22]

Sredi avgusta 1941 pa je politbiro KPS ustanovil Obveščevalno in varnostno službo, ki se je leta 1942 preimenovala v Var-

20 NOV in POJ – Narodnoosvobodilna vojska in partizanski odredi Jugoslavije.

21 Več o tem: Tamara Griesser Pečar, »16. september 1941: začetek državljanske vojne«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem*, str. 119–147.

22 Lovro Šturm, »Pogledi na vsebinsko pravno pravilnost dveh aktov SNOO z dne 16. septembra 1941«, v: *Pravnikov odnos do (pol)pretekle zgodovine*, Podjetje in delo, 6-7/1998/XXIV, str. 1094, 1095.

nostno-obveščevalno službo (VOS) in ki je bila kljub pridevku OF (VOS OF) zgolj eksekutor partije. VOS je bil izključno in neposredno odgovoren samo Centralnemu komiteju KPS, člani pa so bili komunisti in skojevci. VOS je izvrševal sabotažne akcije in »likvidacije« nasprotnikov vse do ukinitve leta 1944, ko je s tem nadaljevala novo ustanovljena Ozna.

Od leta 1944 naprej je KP načrtno gradila svojo oblast. Od vsega začetka je veliko pozornost namenjala tudi sodstvu. Vojaška sodišča so v partizanski vojski obstajala pravzaprav šele leta 1943, čeprav je že zaščitni odlok predvideval neka tajna sodišča, ki pa dejansko niso nikoli obstajala. Že omenjena Uredba Vrhovnega štaba NOV in POJ o vojaških sodiščih iz leta 1944 je po ugotovitvi Ustavnega sodišča Republike Slovenije prav tako omogočala zlorabo kazenske represije v politične namene.[23]

Vito Kraigher, ki je bil med vojno imenovan za glavnega javnega tožilca, je leta 1944 tako tolmačil pojem neodvisnost sodišč: »*Pri izvrševanju sodstva ne smemo nikdar pozabiti, da ne gre samo za zakonite predpise in kaznovanje /.../, te hibe izvirajo ravno iz dejstva, da se premalo ocenjuje obtoženec in vse preveč gleda na kršitev zakonitega predpisa in na kazen, ki je za to predpisana in običajna. To je dediščina zgolj formalnega, mehaničnega sodstva prejšnje dobe, ki je bilo popolnoma zbirokratizirano. Naše partijsko sodstvo po tej poti ne sme kreniti, če hoče biti pravično in ljudsko sodstvo, kar je po svojih sodnikih, ki so v pretežni večini sodniki borci. Edino sredstvo, da se naše sodstvo izogne opisani zgrešeni poti, je, da ne gleda samo na predpise, marveč da ocenjuje v prvi vrsti samega obtoženca.*« Dodal je še, da »*stojita naše kazensko sodstvo in zakonodaja danes na stališču, da namen sodstva ni kaznovanje, marveč zaščita narodne skupnosti pred škodljivimi elementi. Ocena škodljivosti človeka*

23 Lovro Šturm, »Pravo in nepravo po letu 1941«, v: *O vzponu komunizma na Slovenskem,* str. 171, 172.

pa je možna le na podlagi temeljitega poznavanja njegovega značaja in celotnega bistva«.[24]

Kočevski proces: vzorec za političnо motivirane procese

Kočevski proces je potekal v nočnih urah od 9. do 11. oktobra 1943. Obtoženci so bili skrbno izbrani iz vrst okoli 1200 zajetih v Grčaricah, na Turjaku ter drugod na Dolenjskem in Notranjskem. Najprej so načrtovali javni proces proti 80 ujetnikom. Zbirali so primerne kandidate in seznam imen neprestano spreminjali, dodajali nova imena in črtali stara. Prvotno je bilo na njem npr. šest duhovnikov, tudi župnik v Begunjah pri Cerknici Viktor Turk, ki je bil umorjen 24. oktobra 1943 v Badlah pri Grčaricah. Končno so seznam skrčili na 21 četnikov, vaških stražarjev in duhovnikov. Obravnava se je končala s 16 smrtnimi obsodbami z ustrelitvijo, med njimi sta bila duhovnika Tone Malovrh in Anton Šinkar. Štirje so bili obsojeni na prisilno delo, tudi duhovnik Jakob Mavec. Obravnava proti enemu, Gabrijelu Jasenovcu, je bila izločena iz procesa, kar je bilo del procesnega scenarija. Bil je namreč od VOS-a na Vrhniki vrinjen najprej v vaško stražo in potem k četnikom.[25] S tem so hoteli pokazati nepristranskost, to taktiko pa so uporabljali tudi pozneje, npr. pri božičnem procesu.

Po vojni so režimski zgodovinarji in pravniki poudarjali pomembnost procesa za razvoj pravosodja v nastajajoči državi in ponavljali, da je potekal po splošno veljavnih načelih procesnega prava. Če bi to bilo res, bi postavili pred sodišče vse, ki so jih ujeli. Tako pa je bila pravna osnova procesa, kot je poudaril

24 Vito Kraigher, »Neodvisnost sodišč«, *Pravnik,* Dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, Ljubljana 1964, str. 417.

25 ARS, SI AS 1931, šk. 771, OK VOS Vrhnika, 11. 10. 1943.

predsednik izrednega vojaškega sodišča Anton Kržišnik, »*revolucionarno kazensko pravo, ki so ga ustvarile potrebe po zaščiti temeljnih narodnih dobrin in pridobitev narodnoosvobodilne borbe*«.[26] Medtem ko je bil namen umorov na Turjaku protirevolucionarni strani zlomiti moralo, kot je napisal Milovan Đilas v svojih vojnih spominih,[27] pa je bil namen kočevskega procesa odvrniti pozornost od grozljivega dogajanja v ozadju. Po hitrem postopku je namreč VOS za kulisami umoril nekaj sto političnih nasprotnikov v Jelendolu, Mozlju, Badljah pri Grčaricah, Mačkovcu, na Travni gori in še drugod. Hkrati naj bi proces domačo in tujo javnost prepričal, da nova »ljudska oblast« že med vojno deluje po pravnih načelih.

Dejansko na kočevskem procesu niso upoštevali pravnih standardov, na katerih sloni demokratični svet. Maja 2017 je Vrhovno sodišče Republike Slovenije, za pravno državo nesprejemljivo – Evropska konvencija o varstvu človekovih pravic v 6. členu zahteva, da mora biti sodišče »*established by law*«, torej »*z zakonom ustanovljeno*«,[28] kar kočevsko sodišče ni bilo – potrdilo sodbo kočevskega procesa in s tem revolucionarno sodstvo. Med drugim se je sklicevalo na nürnberške procese.[29] Primerjava pa seveda kaže, da obtoženci v Kočevju še zdaleč niso imeli pravic in možnosti obrambe, kot so jih imeli

26 Anton Kržišnik, »Kočevski proces«, *Spomini na partizanska leta*, Ljubljana 1963, str. 69.

27 Milovan Đilas, *Wartime*, London, 1977, str. 338.

28 http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_ENG.pdf, 22. 11. 1984, pridobljeno 14. 9. 2017.

29 Vrhovno sodišče Republike Slovenije, I Ips 44338/2012. Vrhovna sodnica Maja Tratnik je 19. 5. 2017 podpisala sodbo, ki je bila napisana že leta 2015, pa je dva sodnika, Marko Šorli in Barbara Zlobec, nista hotela podpisati. Predsednik Vrhovnega sodišča Republike Slovenije Damijan Ferjančič je potem, ko je sodnik Šorli postal ustavni sodnik in tako zapustil to sodišče, nadomestil sodnico Barbaro Zlobec s sodnico Majo Tratnik.

zločinci v Nürnbergu. Fascikel o kočevskem procesu v Arhivu Republike Slovenije vsebuje zapisnike zaslišanj v preiskovalnem zaporu.[30] Izjave so delno protislovne, spreminjajo se in domnevamo lahko, da se je izvajal precejšen pritisk. Odgovorni revolucionarji sploh niso upoštevali kazenskoprocesnih načel pravnih držav. Sodišče je upoštevalo samo priče in dokaze, ki so obremenjevali obtožence, obtožnica je bila izročena prepozno, da bi se lahko pripravili na obrambo, zagovorniki – bili so trije, vsak je branil sedem obtožencev – pa so dali vedeti, da ne stojijo za tistimi, ki bi jih morali braniti. V nedatiranem poročilu so navedli: »*Vsem je bilo jasno, da očitanega kolektivnega zločina obtoženih /.../ ni mogoče zagovarjati s pravnimi ali političnimi argumenti*.«[31] Dva zagovornika – dr. Martin Briški in dr. Branko Premrou – sta bila zasliševalca zapornikov ujetnikov s Turjaka in iz Grčaric v Kočevju in Ribnici, vodila sta torej preiskavo v primerih, ki so bili tesno povezani s točkami obtožnice v javnem procesu, sodni inštruktor dr. Boris Kocjančič pa je bil preiskovalni sodnik na področnem vojaškem sodišču v Ribnici. Gre za klasični primer, ki bi moral voditi do razveljavitve sodbe.

Iz pričevanj preživelih je razvidno, da so bili zajeti (seveda vsi) zaradi slabe prehrane in neprimernih prostorov na koncu svojih moči, da so nekateri nevarno zboleli. Kot je že bilo navedeno, so pričevanja obtoženih delno protislovna, spremenjena. Očitno je, da so nekateri skušali pod pritiskom reševati svoje življenje. Seveda pa so bile obsodbe že vnaprej določene.

Na seji Vrhovnega plenuma OF 21. septembra je Boris Kidrič poročal, da je v preiskovalnem zaporu okoli 1200 »*ujetih belo- in modrogardističnih izdajalcev, med njimi težki zločinci, lažji zločinci in tudi zavedenci*«. Predlagal je, in njegov predlog

30 Arhiv Republike Slovenije (ARS), AS 1851/99–100.

31 ARS, SI AS 1851/100.

je bil sprejet, da bi proti težkim zločincem začeli javni sodni proces, »*ki naj vsej domači in tuji javnosti prikaže vso globino in širino izdajstva bele in modre garde*«. Ujetniki so bili razdeljeni na tri skupine. Morilce (to so bili po njihovem duhovniki, politični voditelji in organizatorji ter »plavogardistični« oficirji) naj bi obsodili na smrt z ustrelitvijo, druge pa na delo pod nadzorstvom. Tistih, ki so jih imenovali »oproščenci«, pa naj ne bi osvobodili, temveč poslali v delavske bataljone na prevzgojo, da bi se potem vključili v NOB.[32] »Težke zločince«, kar je pravzaprav pomenilo, da so tiste, ki so bili izbrani kot primerni, vključili v javni proces, večino drugih pa je po hitrem postopku ubil VOS.

Seveda pa se zastavlja predvsem vprašanje legalnosti sodišča, ki je sodilo v Kočevju. Vsaj do sporazuma Tito-Šubašić 16. junija 1944 je bila edina zakonita vlada kraljeva vlada v begunstvu, ki je bivala v Londonu. Priznali so jo vsi zavezniki, tudi Sovjetska zveza. Pravnik Dieter Blumenwitz, ki je napisal mednarodnopravno študijo o medvojni Sloveniji, je navedel, da po nauku o treh elementih država propade samo, če stalno izgubi enega od treh elementov državnosti (prebivalstvo, ozemlje in državljansko oblast) in če ne obstaja nobena možnost, da jih ponovno pridobi.[33] Iz tega sledi, da po mednarodnem pravu Kraljevina Jugoslavija z zasedbo leta 1941 ni propadla. Še naprej je veljala njena kazenska in civilna zakonodaja. Na podlagi jugoslovanske ustave (1931) pa je imel kralj pravico razglasiti izredno stanje, po katerem je »*za kraljestvo sprejemal vse nujne ukrepe, ne glede na pravne in ustavne omejitve*«.[34]

32 »Zapisniki sej najvišjih organov in organizacij 1942–1945«, ur. Marjeta Adamič et al., v: *Dokumenti organov in organizacij narodnoosvobodilnega gibanja v Sloveniji*, knj. 11, Ljubljana 2012, str. 347, 348.

33 Dieter Blumenwitz, *Okupacija in revolucija v Sloveniji (1941–1946)*, Mohorjeva, Celovec 2005, str. 52–54.

34 Blumenwitz, *Okupacija*, str. 67.

Kočevsko sodišče, ki je sodilo pred nastankom nove države in ni bilo ustanovljeno na podlagi zakona, temveč z odlokom glavnega štaba narodnoosvobodilne vojske, je bilo torej brez vsake pravne podlage. Med obtoženci so bili celo člani legalne Jugoslovanske vojske v domovini, katere poveljnik je bil Draža Mihailović, ki je bil hkrati vojni minister v londonski vladi s sedežem v domovini. Blumenwitz navaja, da so se že od začetka vojne kršile človekove pravice, praksa brezkompromisnega preganjanja pa da se je »*vse bolj uveljavljala že s kočevskim procesom leta 1943*«.[35] Podobno je ocenjeval ustavni pravnik Lovro Šturm. Zanj so bili »*procesi v Kočevju leta 1943 v nasprotju tako z ustavno zavezujočimi kriteriji, ki jih je (za celotno medvojno obdobje od začetka vojne 6. aprila 1941 naprej) ob presoji Uredbe o vojaških sodiščih opredelilo in zahtevalo Ustavno sodišče, kakor tudi z načeli, ki so jih priznavali civilizirani narodi*«.[36]

Na eni strani je bila torej Kraljevina Jugoslavija z vsemi atributi države, na drugi strani pa je bila t. i. narodnoosvobodilna stran (OF, partizani), ki se ni borila samo proti okupatorju, temveč predvsem tudi proti lastnim ljudem. Gre torej za dve ravni dogajanja: okupacijo in državljansko vojno. In četudi je povojna oblast sprejela Zakon o potrditvi zgodovinsko važnih odlokov, ki so bili izdani do 20. februarja 1946, moramo upoštevati, da je OF oz. partizanska stran takrat obvladovala izjemno majhen del slovenske zemlje in da že s tega vidika o kaki državni suverenosti, ki bi upravičevala obstoj sodne oblasti, ni mogoče govoriti.

Posebnost, ki jo uvaja Kočevski proces, je bila tudi ustanova sodnikov laikov, ki jo je po t. i. osvoboditvi leta 1945 začasna ljudska skupščina zasidrala v Zakonu o ureditvi ljudskih sodišč. Prevladovalo je mnenje, da je vsak človek na osnovi svojega

35 Blumenwitz, *Okupacija*, str. 172.

36 Sporočilo avtorici, 9. 6. 2017.

razuma sposoben soditi neodvisno. Ob tem so bile »moralne« vrednote pomembnejše od poklicnih. Izredno vojaško sodišče v Kočevju je bilo sestavljeno iz petih sodnikov, dva sta bila poklicna sodnika, in sicer predsednik dr. Anton Kržišnik, bivši sodnik upravnega sodišča v Celju, ter član sodišča dr. Teodor Tominšek, bivši tajnik vrhovnega sodišča v Ljubljani. Trije so bili sodniki laiki, eden je bil komandant brigade, in sicer Bojan Polak - Stjenka, drugi komandant bataljona, Andrej Cetinski - Lev, tretji pa partizan Ivan Puc - Don.[37]

Sodba se ne sklicuje na zakone. Kongres slovenskih pravnikov v NOB, ki je zasedal jeseni 1943 v Suhorju, je sklenil, da ni pravne kontinuitete med Kraljevino Jugoslavijo in pravnim redom »*nove države*«. Aleš Bebler je na sestanku študijske komisije pri Predsedstvu SNOS 28. novembra 1944 pojasnil: »*Zavedati pa se moramo, da moramo odstopiti od načela, da bi se brez pisanega zakona, brez konkretnih pravnih norm ne dalo soditi. Pravnik, tudi sodnik, mora slediti družbi, družbenemu razvoju od koraka do koraka, čeprav bi zakonodajalec sam s svojimi normami ne mogel slediti tako točno in hitro temu razvoju, da bi mogel vsakokratno razvojno stanje sključiti v pravno normo*.«[38] Pravniki so upoštevali načelo, da veljajo obče veljavne norme, te pa so poljubno prikrojevali. Stanko Petelin je v prispevku o graditvi medvojnega javnega tožilstva navedel, da so »*v pravnem režimu osvobojenega ozemlja prihajala do izraza tudi – in predvsem – nepisana pravna pravila in med njimi pravna načela, ki so usidrana v zavesti ljudi. Še več: novi odnosi, ki jih je porajala revolucija, so dobivali svoj pravni vidik,*

37 »Izvleček iz sodbe na Kočevskem procesu«, v: *Slovenski pravniki v NOB*, Ljubljana 1985, str. 92.

38 Stanko Petelin, »Javno tožilstvo in njegova vloga pri graditvi ljudske oblasti v Sloveniji, s posebnim ozirom na Slovensko Primorje«, v: *Pravnik*, Dokumentarna številka ob 20. obletnici ustanovitve pravosodnih ustanov, Ljubljana 1964, str. 389, 390.

so postajali pravni odnosi, še preden so bile izoblikovane nove – pisane ali nepisane – pravne norme. Nova politična načela so v dinamiki revolucionarnih dogajanj postopoma in neopazno prevzemala značaj pravnih načel«.[39]

Po vojni so, preden so sprejeli novo zakonodajo, upoštevali tiste zakone in pravila, ki so bili v skladu z novo ureditvijo tam, kjer novih predpisov še ni bilo (sklep Avnoja avgusta 1945).

Sklep

Kočevski proces je bil vzorec za povojne montirane procese. Namen procesov sta bila izločitev dejanskih in domnevnih nasprotnikov ter ustrahovanje ljudi. Pri izvajanju represije so po vojni sodelovali tudi organi pravosodja: tožilstvo in sodišča. Kot v primeru kočevskega procesa so bile procesne kršitve povsem običajne. V preiskavi, med procesom in v zaporu so bile kršitve človekovih pravic na dnevnem redu. Sodišča niso upoštevala prič in ne gradiva v prid obtoženca, tudi ne motivov dejanj. Kot je navedel režimski pravnik Ljubo Bavcon, so bili politični procesi »*neke vrste institucija političnega sistema, poglavitno sredstvo za doseganje ‚zmag' v dejanskih socialnopolitičnih spopadih, pa tudi v pričakovanih, domnevnih ali samo namišljenih*«, oz. kot je izjavil Edvard Kardelj na seji centralnega komiteja leta 1970, da so bili »*procesi instrument politike KP*«.[40]

Ustavno sodišče Republike Slovenije je leta 1997 tako opredelilo povojna sodišča: »*Novejše pravne in zgodovinske raziskave, ki temeljijo na proučevanju primarnih virov iz zgodovinskih arhivov, izkazujejo, da tedanja sodišča niso bila samostojna,*

39 Petelin, *Javno tožilstvo*, str. 388.

40 Ljubo Bavcon, »Poskus pravne in politične analize dachauskih procesov«, v: *Dachauski procesi*, ur. Martin Ivanič, Komunist, Ljubljana 1990, str. 129.

neodvisna in nepristranska oblast. Bila so orodje za izvajanje revolucije, ‚bič v rokah ljudstva', ‚učinkovito sredstvo za uničenje ljudskih škodljivcev', ‚borbeni organ za preganjanje razrednega sovražnika' in kot taka podrejena upravnemu aparatu in monopolni komunistični partiji.«[41]

41 U-I-107/96, http://odlocitve.us-rs.si/sl/odlocitev/US18133, pridobljeno 14. 9. 2017; Šturm, »Pravo in nepravo po letu 1946«, str. 173.

Characteristics of the revolutionary Judicary

Summary

Totalitarian countries are based on the principle of unity of powers. A totalitarian government aims to subordinate the entire public and private life. This is possible only if it eliminates all opposition. However, violence has another purpose — to intimidate. Crime is appreciated and is part of the totalitarian system. Human life is not a value meant to be respected. A highly effective method of repression are politically motivated trials. In the words of Edvard Kardelj, they are an instrument of the Communist Party. Propaganda is key in this as it pre-determines the outcome of the trial. Thus, criticising the government becomes treason, the accused are reprimanded with espionage and planning coups, fabricated delicts appear.

The first politically motivated court trial in Slovenia took place in October 1943 and it served as an example for all post-war show trials. The communists began building the post-war government based on the Soviet model even though the Kingdom of Yugoslavia, which was represented by the legal government in exile, still existed according to international law. The court was not established in accordance with laws and the verdict was also not based on legislation. Procedural violations were part of the system from the very beginning. During the investigation, the trial, and later in prisons, violations of human rights occured daily. The courts did not consider the witnesses or the documents that were in favour of the accused nor did they consider the motives for their actions. They also placed lay judges since political allegiance was more important than a professional education.